

③

‘ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ’ ਦਾ ਅਸਲ ਲਿਖਾਰੀ ਕੌਣ ?

(ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ')

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪਹਿਰੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ‘ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਾਂਗੂੰ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਤਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਛਿੜ ਪਈ ਕਿ ਕੀ ਮੁਕਤੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਰਹਿਤਾਂ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹਿਤ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦੇ ਲਿੱਖਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ, “ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਸਤਵੰਜਾ, ਜੇਠ ਦਿਨ ਸੱਤਵੀਂ।”

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਲਿੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਦੇ ਆਖ਼ਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, “ਇਹ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸਿਖ ਮੁਕਤਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹਜ਼ੂਰ ਰੋਬਰੋ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਥਿਨਾਸੀ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਏਡੇ ਉਦਮ ਪੁਰਖਾਰਥ ਨਾਲ ਪੰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਧਿ ਦਾਤ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ, ਪਰਵਾਨਗੀ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਨਾਲਿ ਅਤੇ ਏਹੁ ਕਾਗਤ ਰਹਤਨਾਮੇ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਲਿਖਾਇਆ, ਧਰਮਚੰਦ ਛਿੱਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਗੁਰੂ ਕਾ, ਤਿਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਇਆ ਹੈ।” ਇਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਕਰਣ ਦਾ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੂਲ ਰਹਿਤਾਂ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਏਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣ।

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਸਤਵੰਜਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਦੀ ਵੈਸਾਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਅਤੀਤ ਸਾਧ ਬੈਰਾਗੀ' ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ

ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਵੱਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩ ਦੀ ਕਿਸੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਜੋ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦੇ ਮੂਲ ਖਰੜੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਬਾਰੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ (ਛਿੱਬਰ) ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿੱਖਦਾ ਹੈ: -

“ਹਜ਼ੂਰਿ ਮੁਕਤੇ ਹੋਂਦੇ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰੁ । ਹੱਛੇ ਸਿਖ ਰਹਿਤ-ਬਿਬੇਕ ਬੁਧਿ-ਬਿਚਾਰ ।
ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਦੇ, ਪਾਸ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨ । ਉਹੁ ਅਗੇ ਤੇ ਏਹ ਕਰਤ ਬਖਾਨ ॥੪੪੯॥
ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਕਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ । “ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਨਾਲਿ ਕਰੇ ਪਿਆਰੁ-ਹੇਤ’ ਜਾਨੋ ਖੇਸ ।
ਬ੍ਰਹਮੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਕੀ ਕਾਨੁ ਨ ਕਰੇ । ਸਿਖ ਨਾਤਾ ਸਿਖ ਨਾਲਿ ਹੀ ਕਰੇ ॥੪੫੦॥
ਜੰਦੂ, ਟਿੱਕਾ, ਚਉਂਕਾ, ਧੋਤੀ ਕਰੇ ਤਿਆਗੁ । ਨਾ ਤਤੇ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਨ ਤਤੇ ਦੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚਿ ਲਾਗੁ ।
ਸਿਖ, ਨਾਤਾ ਸਿਖ ਨਾਲਿ ਕਰੇ, ਜਾਤਿ-ਬਰਨ ਕੁਛੁ ਪੁਛੇ ਨਹੀਂ” । ਏਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੁਕਤੇ ਕਰਨ ਸਹੀ ॥੪੫੧॥
ਸਿਖ-ਸੰਗਤਿ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਨ ਬੀਚਾਰ । ਜੋ ਏਹੁ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਨਾਚਾਰ ।
ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਏਹ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ।
ਜੋ ਮੁਕਤਿਆਂ ਪਾਸ ਦੀਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਿਖ ਕੋਈ ॥੪੫੨॥
ਤਿਸ ਨੂੰ ਏਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈਨਿ ਕਰਦੇ । ਅਤੇ ਆਪ ਹੈਨਿ ਇਕੋ-ਮਿਕੋ, ਕੁਛੁ ਧਰਮੁ ਨਹੀਂ ਧਰਦੇ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਆਇ ਸੁਨਾਇਆ । “ਜੇ ਏਹੁ ਬਿਬੇਕੁ ਅਸਾਥੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਕਮਾਇਆ ॥੪੫੩॥
ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਦੀ ਹੈ ਏਹੋ ਸਲਾਹ । ਤਾਂ ਆਪੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਿ ਸਭ ਚਲਸੀ ਇਸੇ ਰਾਹ ।
ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ, ਜਾਤਿ ਬਰਨ ਹਾਂ ਧਰਦੇ ।
ਬ੍ਰਹਮਨ ਸਿੱਖ, ਬ੍ਰਹਮਨ ਨਾਲਿ, ਖੱਤ੍ਰੀ ਖੱਤ੍ਰੀ ਨਾਲਿ ਨਾਤਾ ਕਰਦੇ ॥੪੫੪॥
ਚਾਰੇ ਬਰਨ ਇਕ ਕੈਸੇ ਹੋਇ ਜਾਈਐ ?”
ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਸਿਖ ਅਤੇ ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਗਲਿ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸਲਾਹ ।

“ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਚਾਈਐ” ।
ਪਹਿਲੇ ਮੁਸੱਦੀ ਸਿਖ ਗਏ ਮੁਕਤਿਆਂ ਪਾਸ ।
ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਘਰਿਬਾਰੀ ਜਾਇ ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ ॥੪੫੫॥

ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਸਿਖਾਂ ਕਹਿਆ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇ ।
“ਭਾਈ ਜੀ, ਏਹ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਹੈ ਸੁਨਾਇ ?”
ਤਿਨ ਕਹਿਆ, “ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ” ।
ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਕਹਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਚਲ ਕੇ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਕਹੋ ਦਰਬਾਰ” ॥੪੫੬॥
ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਪਲ ਵਿਚਿ ਹੋਇ ਜਾਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਬਚਨ ਕੋਈ ਨ ਦੁਰਾਸੀ ।
ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਨਾ ਆਵਨ ਡਰਦੇ । ਅਪਨੇ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਹੇ ਕਰਦੇ ॥੪੫੭॥
ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਰਹਿਤਾਂ ਲਈਆਂ ਲਿਖਾਇ । ਕਹਿਆ, “ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗੇ ਸੁਨਾਇ ।
ਜੇ ਖਾਵੰਦ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਦੇਸੀ ਸਹੀ ਪਾਇ । ਸੋਈ ਪਰਵਾਨ ਜੋ ਖਾਵੰਦ ਦੇ ਮਨ ਭਾਇ” ॥੪੫੮॥
ਸਮਾਂ ਪਾਇ ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ । ਉਹ ਰਹਿਤਾਂ ਸੁਨਾਈਆਂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਪੂਰਨ ਅਭਿਨਾਸੀ । “ਚਾਰੇ ਬਰਨ ਹੈਨ ਮੇਰੇ ਸਿਖ, ਮੈਂ ਧਰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ ਨਾਸੀ” ॥੪੫੯॥
ਵਡਿਆਂ ਅਸਾਡਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਿ ਸਹੀ ।
‘ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਇਕ ਵਰਨ ਹੋਈ ਧਰਮ ਕੀ ਗਤਿ ਰਹੀ’ ।
ਅਸਾਂ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਪੰਥ ਹੈ ਜੁਦਾ ਬਣਾਇਆ । ਐਸੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿ ਬਚਨੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥੪੬੦॥

ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਤਾਂ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚਲੇ ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ “ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਮੁਕਤਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ, ਰਹਿਤ ਦਾ, “ਭਾਈ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਖ ਨਾਲਿ ਰਹਿਤ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਬਣਾਵੇ” ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿਤਾਂ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, “ਚਉਪੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਨ ਸਾਹਿਬ ਏਹੁ ਕੀਤਾ । ‘ਲਿਖ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਬੁਧਿ-ਬਿਬੇਕ ਸਿਖੀ ਦੀ ਰੀਤਾ ।”

ਇੱਥੇ ਉਚਿਤ ਹੋਏਗਾ, ਜੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ’ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ।

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਦੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿਤਾਂ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੀ, ਜੰਤ ਹਾਂ ਅਸੀਂ, ਤੂੰ ਹੈ ਖਾਵੰਦ, ਤੇਰੇ ਰਿਦੈ ਕੀ ਕਿਆ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ?" ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ "ਤਿਨ ਕਹਿਆ, "ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼, ਤੇਰੇ ਰਿਦੈ ਦੀ ਤੂੰਹੈਂ ਜਾਣੈ । ਏਹ ਜੀਓ ਤੁਛ ਖੁਧਿ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕਿਆ ਕੋਈ ਪਛਾਣੈ ।"

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲੱਗਭੱਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਗਈ । ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇੰਝ ਦਿੱਤਾ, "ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਰਸਨਾ ਉਪਰਿ ਹਉਂ ਹਾਂ । ਖੁੱਧਿ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗੁੰਥ ਜੀ ਕੀ ਸਾਖ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ ।" ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲੱਗਭੱਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, "ਤੇਰੀ ਰਸਨਾ ਉਪਰਿ ਹਉਂ ਹਾਂ । ਤੁ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਸਨੁਮੁਖ ਸਉਂਹਾਂ ।"

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੇ ਰਹਿਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲੈ ਆਏ, ਜਦ ਕਿ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਿਆ ।

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਰਹਿਤਨਾਮੇ' ਦੀ 'ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਲਿੱਖਦੇ ਹਨ, "ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ੧੮੦੦ ਰਹਿਤ ਦਰਜ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ।"

ਪਰ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਸੰਪਾਦਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੱਖਿਆ ਗਿਆ, "ਤਿਨ 'ਰਹਿਤਨਾਮਾ' ਲਿੱਖਿਆ ਦਿਨ ਤ੍ਰੈ-ਚਾਰ ਲਾਈ ।" ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਲਿੱਖਣਾ ਕਿ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ 'ਰਹਿਤਨਾਮੇ' ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ 'ਰਹਿਤਨਾਮਾ' ਹਜ਼ੂਰੀ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਰਹਿਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਏ ।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “*ਸਿਖੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਚਉਹਾਂ ਬਰਨਾਂ ਸਾਂਝਾ ਇਕੋ । ਬਰਨ ਦਾ ਨਾਤਾ ਆਪੇ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਦਿਖੋ ।*” ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ । ‘ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ’ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚਲੇ ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ

ਵੱਲੋਂ ਲਿੱਖੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ । ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਇਹ ਸਾਂਝ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

ਪਰ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, “*ਚਾਰੇ ਬਰਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਹੈਨਿ । ਸਿਖੀ ਦਾ ਸਾਕ, ਰਹਿਤ ਕੁਰਹਿਤ ਸਰਬਤ ਸਾਂਝੀ ਇਕੋ ਜੇਹੀ । ਅਤੇ ਬਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੀ ਵਰਤਣ ।*” ਇਹ ਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, “*ਸਿਖੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਚਉਹਾਂ ਬਰਨਾਂ ਸਾਂਝਾ ਇਕੋ । ਬਰਨ ਦਾ ਨਾਤਾ ਆਪੇ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਦਿਖੋ ।*”^੧

ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਸਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿੱਖੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਰਹਿਤਾਂ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ? ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਦੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ, “*ਜੇ ਸਿਖ ਨਾਲਿ ਨਾਤਾ ਕਰੈ । ਨਾ ਦੇਖੈ ਖੜੀ, ਨਾ ਦੇਖੈ ਸੂਦ ਕਿ ਵੈਸ਼ ਹੈ । ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਕਾ ਦੇਖੈ, ਜਾਤਿ ਬਰਨੁ ਨ ਦੇਖੈ ।*” ਜਦਕਿ ਇਸੇ ਸੰਸਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, “*ਸਿਖੀ ਦਾ ਸਾਕ, ਰਹਿਤ ਕੁਰਹਿਤ ਸਰਬਤ ਸਾਂਝੀ ਇਕੋ ਜੇਹੀ । ਅਤੇ ਬਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦੀ ਵਰਤਣ ।*” ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ । ‘ਗੁਰਬਿਲਾਸ’ (ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ), ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’, ‘ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ’ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ

^੧ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਵਰਣ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਲਿੱਖਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਇਹ ਲਿੱਖਣਾ ਸਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਲਿੱਖਿਆ ਸੀ।

